

УДК 304.9

DOI 10.35423/2078-8142.2022.1.1.7

Є. С. Борисенко,
аспірантка Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: elisabeth_borysenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4654-7135>

ЯК ПОДОЛАТИ ЕПІСТЕМІЧНІ ВИКЛИКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПОЗИЦІЯ Г. СКІРБЕКА

У статті розглянуто основні ідеї норвезького філософа Гуннара Скірбека, висловлені ним у праці «Епістемічні виклики у сучасному світі», яка вийшла друком у Цюриху в 2019 р. У цей період ще широко обговорювався термін «постправада», саме тому книжка має підзаголовок: «Від «фейкових новин» та «пост-правди» до ґрунтовних епістемічних викликів у базованих на науці суспільствах ризику». Попри те, що нині активне обговорення цього терміна потроху зменшується, книжка Скірбека й досі лишається актуальною, оскільки стосується аналізу самого кризового становища в суспільстві незалежно від того, яким терміном назвуть його завтра. Відзначається, що ядром кризи сучасного світу є епістемічні проблеми, вирішення яких конче потрібне для збереження й укріплення позицій демократії. Підсумовується, що, на думку Скірбека, це можливо завдяки розвитку таких інституцій, як школа, університет і медіа, які зараз також перебувають у кризовому становищі.

Ключові слова: Г. Скірбек, постправада, інституції, університет, школа, медіа.

Останнє десятиліття ознаменувалося низкою подій, що назажди змінили суспільно-політичний лад багатьох, насамперед демократичних, країн. Найяскравішими з них є перемога Д. Трампа на президентських виборах у США у 2016 р. та Брекзит у Великій

Британії, що сколихнули весь світ. Обидві події пов'язують з перемогою популізму та пропаганди, а тому доволі поширеними стали розмови про кризу демократії. Заклики до почуттів та емоцій переважили здоровий глузд та раціональні аргументи. Фейки перемогли факти.

Проте, людство так і не засвоїло уроки нещодавньої історії, а тому проблеми, що розпочалися ще 2016 р., нині, на початку нового десятиліття, лише поглибилися та набули всесвітніх масштабів. Найяскравіший їх вияв – антивакцинаторський рух, що набув чималого розмаху чи не у всіх країнах. Попри те, що про вірус COVID-19 сказано вже чимало як видатними науковцями, так і пересічними медичними працівниками, велика кількість людей замість слів експертів, що підкріплені численними науковими дослідженнями, почала довіряти сумнівним конспірологічним теоріям. Наукові факти щодо вакцин затьмарили фейки про «чіпування». Відзначимо також, що проблема популізму та пропаганди надзвичайно болюча і для України, яка вже сьомий рік веде війну з Росією, однією з ключових характеристик якої є гібридність. У сучасному світі війна ведеться не лише на полі бою, а й на інформаційному полі. Це війна за людські уми. Саме тому важливо не лише навчитися боротися з інформаційними вкидами та фейками з боку країни-агресора, а й знайти причини того, чому вони є ефективними, аби в подальшому унеможливлювати такі дії.

Розмірковуванням над причинами, наслідками подій 2016 та наступних років, а також пошуком виходу із ситуації, що в певний період навіть почали називати окремим терміном «постправада», зайнялося чимало світових експертів: від журналістів до філософів. Серед них можна відзначити, наприклад, працю «Постправада» Л. Макінтайра (L. McIntire), що є одним з найґрунтовніших досліджень із цієї теми. Автор намагається досить детально з'ясувати, що таке «постправада» та чим вона відрізняється від звичайної брехні; які її теоретичні передумови. Також він прагне дати відповідь на питання, як подолати постправду. Однак відповідь є не зовсім задовільною, адже дослідник просто радить уникати фейкової інформації та дотримуватися принципу факт-чекінгу. Як засвідчила

практика, цих методів виявилось замало. Головним недоліком книги є також те, що автор не пояснює, чому саме постправа стала взагалі можливою у наш час та чим зумовлений такий великий попит на фейки. Ще однією цікавою працею є «Епоха постправи» К. Вілбера (K. Wilber), в якій автор аналізує появу постправи, виходячи зі своєї інтегральної теорії. Однак загалом книга стосується здебільшого американського суспільства. Із метою окреслення ширших масштабів постправи можна згадати книгу «Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності» П. Померанцева, в якій йдеться про безпосередні вияви маніпуляцій, інформаційні війни, принципи роботи так званих ботоферм (найвідоміша з них – Ольгіно в Росії) по усьому світу. Однак ця книга є радше журналістичним, а не науковим дослідженням.

Нарешті, відзначимо працю «Епістемічні виклики у сучасному світі: Від «фейкових новин» та «пост-прави» до ґрунтовних епістемічних викликів у базованих на науці суспільствах ризику» Г. Скірбека (G. Skirbekk), окремим аспектам якої й присвячена ця стаття. Зокрема, важливим у цій праці є те, що автор не лише аналізує фактичні чинники, які безпосередньо вплинули на розвиток кризи, а й детально розписує та дає посутні поради стосовно її подолання. Просто припинити споживати і розповсюджувати фейки замало. Варто зрозуміти, що ядро кризи знаходиться саме у трьох інституціях – університеті та школі (які мають забезпечувати когнітивний розвиток громадян), а також медіа – як незамінному джерелі інформації та способі комунікації у громадянському суспільстві.

Слід також згадати низку досліджень та обговорень цієї проблематики у вітчизняній філософській літературі. Зокрема, відзначимо статтю А. Єрмоленка «Як можлива істина в “ситуації постправи”», в якій вона аналізується з точки зору комунікативної теорії. Також розкривається роль стратегічної раціональності у творенні постправи (зокрема, акцентується увага на тому, що тепер у комунікації вагому частину займають перформативні суперечності та приховані перлокутиви). З огляду на це важливою є стаття Є. Бистрицького «Екзистенційна істина і постправа», яка піз-

ніше стала одним з розділів праці у співавторстві із С. Пролесвим та Р. Зимовцем «Комунікація і культура в глобальному світі». Крім цього вартими уваги є також круглі столи, організовані часописами «Філософська думка» та «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» – «Комунікація і політика за доби постправди» (2018) та «Шанси та ризики для демократії в Україні після виборів 2019 року» (2019).

Отже, доцільним зараз є продовжити обговорення цієї проблематики і у цій статті. Відтак її завданнями є: висвітлення окремих положень праці Г. Скірбека «Епістемічні виклики у сучасному світі: Від «фейкових новин» та «пост-правди» до ґрунтовних епістемічних викликів у базованих на науці суспільствах ризику», яка ще не перекладена українською мовою; зіставлення певних твердження норвезького філософа з українськими реаліями, а також зробити висновки на основі його міркувань.

Г. Скірбек – почесний професор кафедри філософії та Центру наукових і гуманітарних наук Бергенського університету. Він є членом Норвезької академії наук і літератури, а також Королівського норвезького товариства наук і літератури. Одним з його вчителів був видатний філософ XX століття Г. Маркузе, у якого Скірбек був асистентом протягом 1966–1967 рр. У 1979 р. він став професором філософії природничих і гуманітарних наук у Бергенському університеті, а в подальшому був запрошеним професором в університетах Німеччини, Берліна та ін., а також куратором у Центрі Ганса Йонаса у Берліні. Одна з найвагоміших його праць – «Історія філософії», що написана у співавторстві з Н. Гільє, за яку автори отримали низку нагород. Вона перекладена вже понад 20 мовами (на сьогодні перекладу українською ще немає, однак на пострадянському просторі ця праця відома за її російським перекладом В. Кузнецова 1999 р.). Г. Скірбека можна вважати представником комунікативної філософії, зокрема, спосіб мислення, який захищає Скірбек, часто називають «трансцендентальною праксеологією» або «праксеологією модерності» (нім. *praxeologie der moderne*).

У 1987 р. Скірбек заснував Центр науково-гуманітарних досліджень у Бергенському університеті та тривалий час був його ди-

ректором, а нині продовжує у ньому працювати. Зокрема, в 2017 р. на честь 80-річчя Скірбека на базі центру був проведений науковий симпозіум «Постправада – це виклик?», у якому брали участь низка провідних науковців з усього світу, а вже у 2019 р. сам філософ випустив книгу із цієї тематики.

Стосовно правомірності використання терміна «постправада» розпочалися дискусії. Однозначно не можна вважати постправду епохою, як про це сміливо почали заявляти на початку виникнення цього терміна. Як зауважує А. Єрмоленко: «префікс «пост» свідчить про виникнення якогось нового суспільного явища або стану, яке порівняно з попереднім станом є досить невизначеним, недостатньо ідентифікованим, проте має до нього певне відношення» [4, с. 22], а відтак, постправду варто вважати радше ситуацією. Наприклад, С. Пролєєв узагалі вважає, що «в понятті “постправада” немає навіть лінгвістичної потреби, оскільки вже існує та успішно працює поняття, яке відображає специфіку існування сучасного інформаційного віртуального середовища – це *фейк*» [2, с. 325].

Тим не менш, хоч би яку назву давали ситуації, що нині виникла, вона від цього нікуди не зникне. Можливо, саме тому Г. Скірбек уводить його лише у підзаголовок, зосереджуючи нашу увагу перш за все на тому факті, що саме епістемічні виклики і призвели до кризи.

Як зауважує норвезький філософ, сам термін «постправада» уже наводить на думку, що йдеться про щось нове, чого раніше не виникало. Зокрема, у своїй праці він описує структурні зміни в сучасних суспільствах, що й призвели до ситуації, в якій ключову роль тепер відіграє постправдивість. Скірбек називає три таких чинники: нові технології, глобалізований капіталізм і нові класові констеляції. Розберемо їх детальніше:

1. Нові технології

1) Позитивний бік:

а) Швидке поширення інформації. Нині кожен користувач мережі Інтернет може в будь-яку хвилину поширити будь-яку інформацію, що буде доступною одразу після публікації. Це набага-

то спрощує комунікацію між людьми та поширення справді важливих новин, оскільки «зараз надсилати та отримувати інформацію різного роду набагато легше, ніж раніше, а завдяки “соціальним медіа” багатьом людям набагато легше висловлюватись та реагувати на те, що говорять чи показують інші люди» [9, с. 9].

б) До цього пункту можна також додати ще одну перевагу сучасних технологій, зауважену Є. Бистрицьким у статті «Демократія і публічний дискурс». У ній він говорить про феномен *е-демократії*, тобто зростання способів електронної комунікації розширює перспективи участі людей у суспільно-політичному житті. Таким чином, комунікація нарощує свій вплив на політичну сферу. Відтак «це, по перше, не лише «просторовий» ефект сучасних технологій спілкування у створенні глобального простору безпосередньо доступного знання про приклади та прогресивні успіхи країн демократичного врядування. Це, по друге, здатність такого поширеного знання впливати на зміни в політичній організації людського співжиття в історичній перспективі його демократизації» [1, с. 47].

2) *Негативний бік:*

а) Складність та навала великої кількості інформації, з якою важко впоратися самотужки. У невинному потоці інформації пересічній людині доволі просто розгубитися. Найбільший недолік сучасної доби полягає у тому, що інформація різного ґатунку оточує людину буквально скрізь – у соціальних мережах, на новинних сайтах, телебаченні. До того ж доволі часто людина просто не має змоги навіть відмежувати справді важливі новини від так званих фейків та менш вартісної інформації. Ризик інформаційного шуму саме і полягає в тому, що людина почуває себе буквально емоційно та інтелектуально виснаженою. У стані такого виснаження доволі важко опанувати важливу, але складну інформацію. Це можна побачити, проаналізувавши ситуацію з Covid-19: щодня ми отримуємо багато новин від медиків та науковців, проте для більшості людей досить важко осмислити, наприклад, нюанси будови вірусу, специфіку його поширення, принцип роботи вакцин, тому вони починають шукати простіше пояснення. На жаль, його вони знахо-

дять у численних теоріях змов, не довіряючи професіоналам. Усе сказане підтверджене й соціологічним дослідженням, проведеним групою вчених на чолі з дослідницею з університету Цюриха Лаєю Кастро (Laia Castro). Науковці продемонстрували, що велика кількість інформації не лише не покращує обізнаність, а й навпаки – робить людей менш сприйнятливими до правди [7].

б) Інформаційний шум призводить до того, що люди просто створюють собі «інформаційні бульбашки», або ж у англomовній літературі це явище має назву ехо-камери (echo chambers). У буквальному значенні ехо-камери – це місце, повністю ізольоване від найменших звуків, заходячи у нього людина може чути лише саму себе: власне дихання, серцебиття та навіть як рухається по організму кров. Відтак, ехо-камери, уже в значенні метафоричному, означають певне інформаційне середовище, у якому людина чує лише відлуння своїх власних переконань. Подібно до цього можна розтлумачити і термін «інформаційна бульбашка», створюючи яку люди намагаються знайти більш-менш комфортну пристань серед бурхливого інформаційного потоку. Зараз уже маючи можливість серед багатьох медіа різної якості, люди обирають собі ті, що є близькими їм за духом та, фактично, лише підтверджують уже сформовану думку. Таке явище має назву «підтверджене упередження» (англ. – confirmation bias) – це інформація, що лише підживлює уже сформовані погляди людини. Відтак у результаті маємо досить різномірне суспільство, де кожен живе у власній «бульбашці».

с) Такі корпорації, як Фейсбук чи Гугл, мають багато інформації про кожного користувача (від номера телефону, місць перебування, до найпотаємніших уподобань), адже, аналізуючи кожен наш пошуковий запит, пост, коментар або «лайк», пропонує нам потрібну маркетингову інформацію. Особливо такі сервіси цікавляться нашими негативними емоціями, які є найсильнішими і використовують це у власних цілях.

Навіть більше – вони можуть впливати не лише на нашу поведінку як споживача, а й підштовхувати нас до певних політичних уподобань. Підтверджує цю думку і Д. Бьолер: «Перманентна бо-

ротьба ведеться з використанням цифрових технологій, ба більше, через програми, які збирають і поширюють інформацію (social bots) у вигляді роботів-маніпуляторів (Parolen Roboter), на кшталт автоматизованої війни підозр, наклепів, перекручень фактів тощо» [3, с. 55].

На користь цих підозр свідчить скандал, пов'язаний з компанією Cambridge Analytica. Її звинувачують у втручанні в голосування щодо Брекзиту у Великій Британії шляхом використання персональних даних користувачів мережі Facebook: «Cambridge Analytica збирала особисту інформацію про те, де живуть користувачі та які сторінки їм подобаються, що допомагало будувати психологічні портрети, визначати властиві риси особистості» [8]. Проте, навіть після такого гучного скандалу й оприлюднення механізмів маніпулювання думками й переконаннями людей, політики продовжують активно ними користуватися. За даними ВВС: «Політичні партії можуть на законних підставах зберігати особисті дані окремих осіб, щоб допомогти їм ефективніше вести кампанію. Але складне програмне забезпечення для аналізу даних тепер може поєднувати взяті з різних джерел інформацію про окремих людей, щоб дізнатися більше про їхні характеристики та інтереси для голосування – що є найважливішим для цих людей, може їх турбувати» [11].

2. Глобалізований капіталізм

1) Майже всі ЗМІ – комерціалізовані та мають свого власника. У цьому випадку Скірбек наводить приклад норвезьких медіа, які є значною мірою комерційними. Проте, яскравим прикладом цього кейсу є й Україна, адже добре відомо, що майже всі ЗМІ мають власників (крім Громадського та UA:Суспільне). Кожне комерційне ЗМІ, перш за все, бореться за увагу споживача, а тому пропонує багато різноманітної інформації, що може зацікавити й розважити його. Таким чином, втрачається головна роль медіа – інформувати та бути посередником між владою та широкою громадськістю, а, натомість, перетворюється на типовий продукт масової культури.

2) Крім ринкового зиску, ЗМІ діють передусім в інтересах свого власника (наприклад, готуючи матеріали для дискредитації політичного чи бізнес-опонента). При цьому, такі медіа не гребують використовувати завідома хибну інформацію, надаючи їй яскраво-емоційного забарвлення. Цікаво звернутися до українського прикладу, адже за даними ГО «Детектор медіа» всі найбільші українські телеканали є збитковими. Однак власники продовжують їх підтримку та фінансування. Відтак можна припустити, що медіа залишаються одним з найбільш ефективних інструментів впливу на громадську думку. Це підтверджує і тим, що хоча кожен із цих телеканалів неодноразово був звинувачений у порушенні журналістських стандартів та етики, їх вплив на власну аудиторію значно не зменшився. Навіть більше, ЗМІ дедалі більше закріплюють за собою статус «четвертої влади».

3) Саме тут і виявляється певна дилема: «існує напруження між стратегічною боротьбою за одержання прибутку... та ліберально-демократичним ідеалом журналістики як професії, яка виконується суспільним договором, закликаючи їх бути надійними такими, що заслуговують довіри, діяти критично по відношенню до тих, хто при владі («говорити владі правду»), і давати голос тим, хто його позбавлений» [9, с. 11]. Тобто, з одного боку, лібералізм вимагає чесної журналістики та хорошого висвітлення фактів. Однак з іншого – цей самий лібералізм дозволяє свободу ринку, що призводить до існування різних недобросовісних медіа, які й продукують «фейкову» інформацію, «жовтий журналізм» тощо. Через це зростає й недовіра до журналістів.

3. Нові класові констеляції

1) Змінюється ринок праці, а тому люди починають відчувати себе покинутими, оскільки втратили своє звичне місце та контроль над власним життям. Фактично, ми маємо те, що вже було описане К. Марксом, а саме – «відчужена праця» та її наслідки. Робітник втрачає продукт своєї праці, який стає «чимось зовнішнім», а відтак виходить, що «зовнішній характер праці проявляється для робітника в тому, що ця праця належить не йому, а іншому,

і сам він у процесі праці належить не собі, а іншому» [5]. Тобто це призводить до втрати робітником самого себе й сенсу свого існування. Усе ж зовнішнє, зокрема продукти його праці чи праці інших, знаряддя праці і навіть природа, виявляються чимось чужим та відстороненим, а «саме життя є лише *засобом до життя*» [5]. Із поглибленням модернізації становище робітника лише погіршується, оскільки змінюються знаряддя праці, які з часом можуть і зовсім замінити певні категорії спеціалістів, а тому над людиною тепер починає нависати ще й загроза безробіття. Відтак людина починається зовсім дезорієнтованою, розгубленою та без чіткого бачення свого майбутнього.

2) На цьому тлі виникає недовіра як до традиційних політиків, так і до експертів, адже люди починаються покинутими. Політики, попри свої обіцянки, уже не в змозі забезпечити стабільне та зрозуміле майбутнє. Експерти натомість, або говорять недоступною для більшості мовою науки й тому залишаються незрозумілими, або ж надають невтішну та некомфортну інформацію, яку не бажають чути. Недовіру до експертів може посилювати й те, що нині має місце також явище «корумпованої науки» (*corrupted science*), про що Скірбек згадує в іншому розділі своєї праці. Воно виникає через те, що деякі науковці можуть фальсифікувати свої дослідження з метою економічної вигоди чи слави.

Вигода полягає в тому, що науковці готові створювати хибні замовні дослідження. Наприклад, політична партія може замовляти соціологічне дослідження, яке відображало б потрібні їм суспільні настрої. Щодо цього можна навести цікавий згогад, висловлений Т. Гардашук на круглому столі «Шанси та ризики для демократії в Україні після виборів 2019 року», яка говорила про можливість соціологів створювати та впливати на думку громадськості: «Мене особисто дуже вразила поява Зеленського на певних етапах соціологічних опитувань як медійного персонажа поруч з персонажами, вкоріненими в політиці вже досить тривалий час. Хоча було таких медійних персонажів чимало, але в усіх соціологічних опитуваннях з'являвся саме Зеленський. Після президентських виборів повторилася та сама ситуація щодо парламентських виборів, коли рап-

том в соціологічних опитуваннях з'явилася партія «Слуга народу», наче вона існує... Тобто електоратові постійно інкорпоровали у свідомість ту ідею, що якийсь політичний персонаж в особі Зеленського існує і що він на щось здатний, що існує якась партія, і люди, свідомо чи підсвідомо, мали на це реагувати» [6, с. 31–32]. І хоч учасники зійшлися на тому, що не варто приписувати соціологам цілковиту владу над створенням суспільно-політичної реальності, однак певний вплив на громадськість вони однозначно мають.

Слава ж здобувається шляхом підігрівання суспільним очікуванням, адже «профани (laypeople) можуть мати надто високі очікування щодо певності, яку можна отримати за допомогою наукових досліджень» [9, с. 16]. Однак, коли такі дослідження виявляються хибними, люди ще більше розчаровуються в науці. Наприклад, деякі науковці користуються бажанням людей отримати чарівні пігулки, які швидко й дешево вирішували б їхні проблеми. Відтак ілюстрацією цього може бути репортаж у новинній програмі на телеканалі «Україна» (що має досить велику аудиторію), у якому розповідалося про те, що один український вчений вже давно винайшов ліки від COVID-19 (варто зауважити, що сюжет знімався на початку 2020 р.) і це – щучка дерниста, яка росте чи не на кожному українському подвір'ї, а точніше – ліки, розроблені цим вченим на її основі, які продаються чи не в кожній аптеці за невеликі гроші. Зрозуміло, що вже невдовзі виявилось, що ліки є недієвими. У цьому випадку бачимо прояв не лише недобросовісності «вченого», який поспішив отримати свою хвилину слави, а й поширення «фейку», адже журналісти навіть не поспілкувалися з лікарями та фармацевтами та висвітлили інформацію однобічно, чи й зумисно діяли в інтересах фармацевтичної компанії, яка займалася виготовленням цього препарату.

«Тут ми маємо різні проблеми, деякі стосуються освіти та умов праці журналістів, а інші – щодо ідеальної ролі самокритичного академічного персоналу» [9, с. 12]. Відтак, зважаючи на всі три чинники, людство й опиняється у ситуації пост-правди.

Вихід із цієї кризи Г. Скірбек вбачає у зростанні ролі та розвитку трьох ключових (щодо боротьби з епістемічними викликами)

соціальних інституцій, а саме – університетів, шкіл та медіа. Саме вони мають виховати відповідальних та активних громадян, забезпечити їх комунікацію як між собою, так і з державним апаратом.

Університет

Університети дедалі більше відходять від свого класичного ідеалу, який створило для нього Просвітництво. Натомість, вони «дедалі більше сприймаються як масові інститути, пов'язані з ринком та контролюються адміністративно» [9, с. 62]. Однак, на думку Скірбека, університети все ще мають потенціал щодо покращення суспільства. Ставлячи питання: «що можуть і повинні зробити широкофахові (full-scale) університети у відповідь на епістемічні виклики в сучасному суспільстві?» [9, с. 63], дослідник відповідає:

1. Університет може стати чудовим прикладом проведення відкритих дискусій. У його стінах перебуває багато науковців з усіх галузей (як технічних, так і гуманітарних). Кожен з них проходить обов'язкову процедуру – захист дисертації. Вона має бути відкритою для всіх. Норвезький філософ наголошує, що таке обговорення повинно бути мультидисциплінарним, оскільки в межах однієї науки неможливо охопити те чи інше явище. Однак наразі захисти дисертацій є певним закритим процесом, до якого залучають лише вузькофахових представників. Тож у наукових колах з'являється таке явище, як «аргументофобія» (“argumentophobia”). Саме тому Скірбек наголошує на нагальній потребі широкої дискусії, яку культивували б у стінах університетів. Крім цього, в одній зі своїх статей для журналу «Дискурс + етика» Скірбек зазначає, що «університетське навчання дедалі більше перетворюється на «школярство», у якому замало можливостей для навчальної діяльності поза зазначеними списками літератури» [10, с. 22]. Натомість раніше університет був відкритим середовищем для дискусій як між самими студентами, так і між студентами та викладачами. До того ж теми їх дискусій могли бути найрізноманітнішими: від обговорення прочитаних книг до диспутів щодо суспільно-політичних ситуацій. Наразі університетське навчання зводиться лише до вивчення та здачі необхідних дисциплін.

2. Науковцям потрібно знати про недосконалість та неповність свого знання. «Одним словом, щоб знати те, що ви знаєте, вам потрібно знати те, чого ви не знаєте» [9, с. 64] – таку настанову дає Скірбек ученим. Представникам різних спеціальностей потрібно не лише добре знати свою дисципліну, а й усвідомлювати її обмеженість та можливість ширшого погляду на ту чи іншу проблему представниками інших наук. Однак і тут Скірбек вбачає проблему, яку називає епістемічною «аномалією» (an epistemic “anomaly”): ігнорування соціальних та гуманітарних наук на користь технічних. Тобто відбувається не лише відгородження одних дисциплін від інших, а й домінування природничих наук. Це призводить до того, що суспільство є лише «напів-модерним» (“half modern”). На думку філософа, саме в гуманітарному знанні криється ключ до розуміння суспільних явищ, який не під силу віднайти технічним та природничим дисциплінам. Саме через ігнорування гуманітарного знання й виникають патології сучасного суспільства, які в результаті й посприяли виникненню такого явища, як постправа. Тут варто навести міркування А. Єрмоленка: «Як на мене, завдання філософської науки якраз і полягає в тому, щоб ставати на заваді такої постправа та відповідних практик, розкривати зміст фейкової інформації, даючи відповідні оцінки тим чи тим явищам та подіям, виробляючи критичне ставлення до інтервенцій відповідних технологій. Це певною мірою «нове просвітництво», завдання розвитку якого висувається останнім часом такими філософами, як Карл Отто Апель, Юрген Габермас, Клаус Міхаель Маєр Абіх, Ульріх Бек та ін.» [4, с. 25]. Тобто, розвиток гуманітарного знання, зокрема філософії, перш за все посприяє виходу з кризи.

3. Нарешті, сучасні широкофахові університети мають потенціал «для рефлексивного та критичного усвідомлення різних епістемічних перспектив і передумов (та обмежень) як власних, так і інших, тоді ці університети можуть відігравати важливу роль у сучасних науково обґрунтованих суспільствах ризику» [7, с. 65].

Це завдання університети можуть виконувати за умов:

а) повної автономії, прозорого та компетентного адміністрування та академічного самоврядування, що забезпечувало б їм звільнення від ринку та політичних сил (яким властива стратегічна раціональність);

б) прозоре та передбачуване фінансування (що також звільняло б від залежності на ринку).

Дотриманням цих умов потрібна опікатися держава, адже головне, за що повинен бути відповідальним університет, – це підготовка добре освічених викладачів вищої школи та працівників, що працюють у сфері медіа.

Школа

Головні завдання шкільної освіти, згідно зі Скірбеком:

1. Підготовка молодого покоління до майбутніх ризиків.
2. Виховання компетентних та відповідальних громадян.

Вихованці шкіл не повинні бути «напів-модерними» та «хворіти» на аргументофобію. Тобто, школа повинна надавати знання з усіх наук однаковою мірою та ще зі шкільних лав готувати до участі в дискусіях.

Медіа

ЗМІ повинні виконувати важливу функцію посередника між громадянським суспільством та державним апаратом. Вони повинні чітко та зрозуміло ознайомлювати широку громадськість з політичним порядком денним, а також допомагати політикам зрозуміти нагальні проблеми та запити суспільства. Однак нині медіа відіграють зовсім іншу роль. Скірбек окреслює цю проблему:

1. Журналісти створюють свої матеріали як товари для ринку. У своїй діяльності вони керуються лише стратегічною раціональністю, маючи на меті можливу вигоду.

2. Нові технології не лише сприяють, а й перешкоджають поширенню достовірної інформації. Через постійний її потік журналістам лишається обмаль часу для її дослідження та фактчекінгу.

3. Крім цього, ринок праці для журналіста також стає нестабільним, що, своєю чергою, підштовхує до підлаштовування під споживацький інтерес.

У підсумку, медіа, що підкоряються «невидимій руці ринку», як і університети втрачають своє відпочаткове значення. Якість медіа падає, адже «існує тенденція до «популярних продуктів», відтак зосереджуючись на особах та особистих конфліктах, фотографіях та розвагах, з невеликим простором для детального аналізу та серйозних аргументів, і, безперечно, лише з обмеженими можливостями для роздумів про основні інтелектуальні передумови» [10, с. 22].

Стратегічна раціональність медіа виявляється однією з причин виникнення ситуації постправди. Як зазначає А. Єрмоленко, «такі явища, як «ситуація постправди», «ситуація гібридності», виникають у відповідних комунікативних практиках, коли комунікація, спрямована на порозуміння, підміняється комунікацією, спрямованою на досягнення певного результату, тоді комунікація утворюється за образом і подобою цілераціональної дії, постаючи як стратегічна дія» [4, с. 23–24]. Тож коли інституція, яка має забезпечувати нормальне функціонування демократії, починає набувати інструментальних рис, то очевидно, що в подальшому слід передбачати кризу демократії.

Саме тому медіа, як важлива інституція, яка забезпечує, зокрема й функціонування громадянського суспільства та його комунікацію з державним апаратом (останнім часом, представники медіа наголошують саме на своїй функції посередника), повинна також виконувати свої функції за певних умов:

1) Економічна підтримка з боку держави – таким чином журналісти більш опікуватимуться своєю компетенцією та принципами журналістської етики.

2) З одного боку, діяльність медіа має контролюватися державними установами, однак з іншого – такий контроль не має порушувати свободу журналіста, який повинен мати автономію.

У разі дотримання цих умов «ЗМІ та журналісти повинні заповнити нас, що їх професійна та практична підготовка є достатньо

актуальною та адекватною, коли вони стикаються з багатьма проблемами в складних сучасних суспільствах, не останньою чергою стосовно епістемічних викликів» [9, с. 71]. Громадськість повинна мати повну інформацію про компетенцію та бекграунд того чи іншого журналіста. Саме тому важливим повинен бути не лише факт-чекінг, а й адекватна самооцінка власної роботи.

Також має бути й комунікація між журналістами та науковцями. По-перше, вони мають обмінюватися інформацією. По-друге, експерти та науковці повинні тверезо оцінювати та критикувати (у разі необхідності) роботу журналістів.

Відтак, оглядаючи всі три інституції, можна зробити висновок, що підтримка держави для них є неодмінною умовою функціонування. Однак наразі ми маємо доволі сумну ситуацію. Суспільні інституції, за браком необхідної підтримки, самі переживають кризу. Їхнє суспільне визнання знижується, оскільки вони мусять керуватися стратегічною, а не комунікативною раціональністю. Саме тому знижується рівень шкільної освіти, університети стають «університетами масового вжитку», зникає довіра до науковців та журналістів.

Отже, зважаючи на позицію Г. Скірбека, можна зробити власні висновки. Нині розвиток та модернізація суспільства (зокрема у сфері інформаційних технологій) призвели до того, що ми живемо у світі, де ключову роль відіграє не правда, а емоція. Зростання темпів та обсягів інформації мала б сприяти обізнаності в значущих суспільно-політичних питаннях. Однак маємо парадоксальне явище: велика кількість інформації робить нас менш чутливими до правди. На тлі невпинного інформаційного потоку людина відчуває виснаженість, а тому піддається емоційним маніпуляціям та вибудовує навколо себе свою інформаційну бульбашку. Від цього й переваги, які виникають унаслідок спрощення комунікації (наприклад, можливість е-демократії) просто нівелюється. Підсилюють кризове становище і відчуття нестабільності та невпевненості у майбутньому. Це все разом і призводить до того, що медіа, які й самі стають прислужниками своїх власників та потреб ринку, змушені відступати від журналістських стандартів. Тепер вони швид-

ше нагадують ще один різновид розваги, розбавлений маніпуляціями. Саме тому сьогодні людство опиняється перед новими епістемічними викликами, вирішивши які, воно буде здатне подолати кризу.

Для її подолання потрібні три ключові інституції – університет, школа, медіа:

- по-перше, школи та університети повинні сприяти когнітивному розвитку населення. Це сприятиме нормальному функціонуванню громадянського суспільства, адже люди дедалі менше вестимуться на маніпуляції прискіпливіше ставитимуться до інформації, яку споживають.

- по-друге, ці інституції повинні розвивати культуру діалогу, що, перш за все, полягає в умінні не лише коректно висловлюватися самому, а й у сприйнятті та прийнятті думок та позицій інших та пошуку кращих аргументів.

- по-третє, важливою залишається й роль медіа як необхідного посередника між владою та громадськістю. ЗМІ фактично є середовищем комунікації між ними, і тому є надзвичайно важливим звільнити їх з-під влади стратегічної раціональності з її орієнтацією на ринок та приватні інтереси. Натомість потрібно зробити її сферою панування комунікативної раціональності, у якій забезпечувався б суспільний дискурс.

Саме тому розвиток цих інституцій є важливим для забезпечення підтримки демократії, зокрема і в Україні. Саме тому слід у подальшому детальніше розглянути та дослідити усі три інституції в українському контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистрицький Є. Демократія і публічний дискурс. *Філософська думка*. 2019. № 6. С. 46–63.
2. Бистрицький Є., Зимовець Р., Пролеєв С. *Комунікація і культура в глобальному світі*. К. : Дух і літера, 2020. 416 с.
3. Бюлер Д. Розмисли щодо нашого осердя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз / пер. з нім. А. Єрмоленка. *Філософська думка*. 2017. № 2. С. 54–56.

4. Єрмоленко А. М. Як можлива істина в «ситуації постправди». *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 21–26.
5. Маркс К., Енгельс Ф. *3 ранніх творів*. Київ : Видавництво політичної літератури України. 1973. С. 483–597. URL: <https://vpered.wordpress.com/2011/06/30/marx-okonomisch-philosophische-manuskripte>
6. Степаненко В., Білий О. Шанси та ризики для демократії в Україні після виборів 2019 року: Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*. 2020. № 6. С. 6–45.
7. Castro Laia, Jesper Strömbäck, Frank Esser, Peter Van Aelst, Claes de Vreese, Toril Aalberg, Ana S. Cardenal, Nicoleta Corbu, David Nicolas Hopmann, Karolina Koc-Michalska, Jörg Matthes, Christian Schemer, Tamir Sheafer, Sergio Splendore, James Stanyer, Agnieszka Stępińska, Václav Štětka, Yannis Theocharis Navigating High-choice European Political Information Environments: A Comparative Analysis of News User Profiles and Political Knowledge. *The International Journal of Press/Politics*. 2021. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/19401612211012572>
8. Ma Alexandra, Gilbert Ben. Facebook understood how dangerous the Trump-linked data firm Cambridge Analytica could be much earlier than it previously said. Here's everything that's happened up until now. *Insider*. 2019. URL: <https://www.businessinsider.com/cambridge-analytica-a-guide-to-the-trump-linked-data-firm-that-harvested-50-million-facebook-profiles-2018-3#what-data-did-they-get-2>
9. Skirbekk G. Epistemic challenges in a modern world. From «fake news» and «post truth» to underlying epistemic challenges in science-based risk-societies. Zürich : LIT Verlag, 2019. 88 с.
10. Skirbekk G. On the advantage and disadvantage of transcendental-pragmatics for life. *Ethics and Discourse*. 2017. № 2. С. 5–30.
11. Wakefield J. Your data and how it is used to gain your vote. *BBC*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-54915779>

REFERENCES

- Bystrytsky, Ye. (2019). *Democracy and public discourse. Filosofska dumka*, 6, 46-63. [In Ukrainian].
- Bystrytsky, Ye., Zymovets, R. & Proleev, S. (2020). *Communication and culture in the global world*. Kyiv: Dukh i litera [In Ukrainian].

Böhler, D. (2017). *Reflections about our core in the face of external and internal threats*. Yermolenko, A. (Trans.). *Filosofska dumka*, 2, 54-56. [In Ukrainian].

Yermolenko, A. (2018). *How the truth is possible in the "post-truth situation"*. *Filosofska dumka*, 5, 21-26 [In Ukrainian].

Marx, K. & Engels, F. (1973). *From the earliest works*. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, 483-597 [In Ukrainian].

Stepanenko, V. & Bilyi, O. (2020) *Chances and risks for democracy in Ukraine after the 2019 elections: Round table of "Filosofska dumka"*. *Filosofska dumka*, 6, 6-45. [In Ukrainian].

Castro Laia, Jesper Strömbäck, Frank Esser, Peter Van Aelst, Claes de Vreese, Toril Aalberg, Ana S. Cardenal, Nicoleta Corbu, David Nicolas Hopmann, Karolina Koc-Michalska, Jörg Matthes, Christian Schemer, Tamir Sheafer, Sergio Splendore, James Stanyer, Agnieszka Stępińska, Václav Štětka, Yannis Theocharis. (2021). *Navigating High-choice European Political Information Environments: A Comparative Analysis of News User Profiles and Political Knowledge*. The International Journal of Press/Politics. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/19401612211012572>

Ma, A. & Gilbert, B. (2019). *Facebook understood how dangerous the Trump-linked data firm Cambridge Analytica could be much earlier than it previously said. Here's everything that's happened up until now*. Insider. Retrieved from <https://www.businessinsider.com/cambridge-analytica-a-guide-to-the-trump-linked-data-firm-that-harvested-50-million-facebook-profiles-2018-3#what-data-did-they-get-2>.

Skirbekk, G. (2019). *Epistemic challenges in a modern world. From "fake news" and "post truth" to underlying epistemic challenges in science-based risk-societies*. Zürich: LIT Verlag.

Skirbekk, G. (2017). On the advantage and disadvantage of transcendental-pragmatics for life. *Ethics and Discourse*, 2, 5-30.

Wakefield, J. (2020). *Your data and how it is used to gain your vote*. BBC. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/technology-54915779>.

Elyzaveta Borysenko

Post-Graduate Student, H. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: elisabeth_borysenko@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4654-7135>

How to overcome epistemic challenges in the modern world: the position of G. Skirbekk

Abstract

«Epistemic Challenges in a Modern World» is a new book by Norwegian philosopher Gunnar Skirbekk. It has been published in 2019 in Zürich. The term “post-truth” was widely discussed during this period. That is why the book has a subtitle “From “fake news” and “post truth” to underlying epistemic challenges in science-based risk-societies”. Although an active discussion of the term is gradually decreasing at present, Skirbeckk's book is still relevant. It has been written to analyze a crisis situation in society. Three factors are the causes of the crisis: new technologies (they help create information noise and echo chambers, send personal information to global corporations and politicians), globalized capitalism (it generates a lot of commercial media), and new class constellations (they cause to feelings of the instability and distrust of the traditional politicians). It is epistemic problems that are a core of the crisis of the modern world. To preserve and strengthen the position of the democracy requires to overcome them. According to Skirbekk, this is possible due to the development of three institutions such as school, university and media. However, they are also in crisis. School is not able to prepare enough competent citizens. University loses its position and becomes a center of an “argumentophobia” and an “epistemic anomaly”. Media deviate from a journalistic standard. They should ensure a normal democratic process together. Crisis of these institutions proves to be a crisis of democracy. This process we can see in our time. School should prepare future members of civil society who are ready for dialogue. University should be a model for open discussions and control over the accuracy of information in the media. Media should be a provider of information to the public and a platform for discussion in civil society.

Keywords: G. Skirbekk, post-truth, institutions, university, school, media.